

УДК:
321.01:304(497.11)
Примљено:
20. марта 2009.
Прихваћено:
18. јуна 2009.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=20
Бр. 2 / 2009.
стр. 11-22.

*Дубравка Стајић**
Институт за политичке студије, Београд

ДРУШТВЕНЕ И ПОЛИТИЧКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ СОЦИЈАЛНЕ ДРЖАВЕ – МОГУЋНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА У ТРАНЗИЦИЈИ¹⁾

Сажетак

Процес транзиције у Србији се приближава крају. Постоје проблеми незапослености и сиромаштва. Светска економска криза опет отвара питање социјалне државе. Постоје различити теоријски ставови домаћих аутора о могућности постојања социјалне државе.

Кључне речи: социјални статус, транзиција, неолиберализам, светска економска криза, демократија, економски тоталитаризам....

УВОД

Идеје о новом уређењу политичке и економске сфере друштва у Србији после 1990. године остајале су у оквирима политичких програма, који су са малим разликама углавном варирали **тему преузимања власти**. Озбиљна цивилизацијска питања, у првом реду питање развоја, модернизације, односно модерног и традиционалног у самој пракси, остајала су по страни. Изолација према токовима друштвених промена и рецепције тих промена у друштвеним наукама у Европи током деведесетих година није основни

* Виши научни сарадник

1) Рад је настао у оквиру научног пројекта «Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији» (149057Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије.

разлог, а ни оправдање због недостатка озбиљних теоријских радова у којима треба отворити сложена питања пре свега међуоднос парламентарне демократије, индивидуалних и колективних права (етничких права, права запослених као људских права, на пример), која су дефинисана у новом законодавству насталом после 2000. године, али нису теоријски промишљена како би њихова операционализација довела до практичних политичких и друштвених промена у правцу стварања *новог друштвеног система вредности*. Систем вредности је база и консензус за стратегију развоја српске привреде и државе. Јер ово питање које стоји као стални задатак, а његово недовршавање као стална препрека превазилажењу различитих облика кризе, који наилазе у таласима, као финансијска криза, као криза владе, криза социјалног дијалога на линији послодавци-синдикати, као криза независности правосуђа и медија или поверења грађана у полицију, као унутарстраначке кризе и поделе унутар странака, а такође конструисање неоправданих идеолошко-политичких коалиција у саставу владе. Све наведене кризе имају узрок у једном темељном непромишљању демократских институција, њиховом деловању и степену њихове одговорности онима који су их бирали, или делегирали да заступају њихове интересе као интересне групе. Друштвена и политичка реалност Србије на почетку 21. века је још једно озбиљно раскршће, које би се могло разрешити најпре доследним промишљањем наведеног питања, а затим његовом доследном операционализацијом и применом.

Актуелна питања су сложена, она су задата унутрашњим задацима транзиције и спољашњим притисцима глобализације, њихово решавање тражи мултидисциплинарна знања много обухватнија од матрице народњачког схватања народа и његових потреба. Ово је епохално раскршће у коме се отвара питање – да ли ће друштвена и политичка воља остати у препознатљивим границама етничког интереса, затворена у економској и културној самодовољности. Или вреди покушати што је знатно већи интелектуални напор, да се сачувају вредности које јесу допринос идентитету, али и практичном решавању проблема, уз прихватање и културолшко уграђивање у правну и друштвену свест наших грађана оних глобалних вредности које су унапредила и друга друштва. При том, постоје друштвене вредности и појмови који су олако одбачени, иако нису у супротности са модернизацијом. То је случај управо са категоријом социјалне државе: самоуправна социјалистичка Југославија

је била пример добро и озбиљно уређене социјалне државе, али политички и идеолошки дискурси после 1990. нису желели да искористе било који од практично проверених института и искуства ове државе у стварању нових модела социјалне државе, или бар неких њених функција.

У садашњим условима, готово је немогуће у оквиру институција повезати дискурс либерално-народног схватања државе и друштва, са социјално-демократским поимањем ових феномена.

Социјална држава у контексту ових питања, није основни узрок већ реална последица и резултат достигнутог развоја друштвених и политичких претпоставки демократије у Србији у протеклим годинама транзиције. Овај модел државе није идеолошко-политичка флоскула, нити израз дневно-политичких интереса који доносе поједине мере као *резидуе* њеног законски регулисаног, и у пракси озбиљно схваћеног појма и суштине, а што већ дуго припада корпусу људских права, укључујући запослене и незапослене, пензионере и сва лица која своју егзистенцију остварују својим радом.

1. ИДЕЈЕ ЛИБЕРАЛИЗМА И ПОПУЛИЗМА КАО ИСТОРИЈСКЕ И ПОЛИТИЧКЕ ДИЛЕМЕ

У Србији после 2000. године веома агресивно се намеће монизам решења свих битних, у првом реду привредних и државних питања, са становишта неолиберализма као јединог решења. Јавни говор који започиње са: “Ово мора да се реши на следећи начин”, садржи у себи идеолошки дискурс, који је успео да отуђи од јавне делатности многе демократски оријентисане грађане. Показало се да у пракси слобода и демократија не морају да се условљавају и развијају паралелно, а развој демократских идеја показује се кроз мукотрпан пут од философске и друштвено теоријске мисли ка спознаји реалних могућности њихове примене у конкретной пракси овог друштва. Наш познати политиколог проф. др Милан Матић у студији *Либерализам, популизам и демократија*²⁾ указује на сложеност односа теорије и њене примене већ у почетној фази развоја либералне мисли. Разлике у поимању од стране енглеских либерала 18. века и француских мислилаца, имале су далекосежне практичне последице. Док су енглески либерали разматрали од-

2) Милан Матић, *Либерализам, популизам и демократија, три есеја из политичке теорије*, ИПС, Београд, 2005, Књига 2, op. cit., стр. 37.

нос парламентаризма и индивидуалних слобода, пре свега у смислу негативне слободe – као спречавање повреде права приватности, дотле француски теоретичари продубљују питање позитивне слободe, као права народа на активну контролу власти, учешће и утицај у политичким процесима, у правцу ширења и поправљања слобода у њиховом позитивном смислу. Доиста, проф. Милан Матић се пита: “Уколико се прихвати идеја слободe у негативном смислу, настају ограничења у пракси и волунтаризам у великим областима живота: Препуштање приватне сфере спонтаној игри и односима друштвених снага даје маха ширењу и продубљивању социјалних неједнакости, које доводе до таквих разлика у условима реализације слободe да нема препрека и граница. Може ли бити ‘мале’ слободe у условима велике и готово опште неслободe и лишавања? То су питања која откривају све веће удаљавање првобитно блиских идеја либерализма, демократије, па и социјализма. Са неједнакостима које изазива једнострана историјска примена негативне слободe као идеала изворног идеализма, она се од значајног појма демократске трансформације друштва све више претвара у апстракцију и демократски формализам”.³⁾

Ове опште примедбе могу се применити и на поједине сфере друштвеног живота. Друштвени детерминизам слободe као најопштији услов слободe предузетништва и слободe и права на рад, има ограничења у оба смисла схватања слободe. Негативно схватање слободe у крајњој инстанци сужава се на слободу приватности, приватне својине и уски хоризонт живота појединца, па индивидуални егоизам почиње да умањује оштрицу критике, критичког расуђивања и потребе за контролом власти, што у савременом глобализованом свету подрива темеље демократије. Такође, и супротно позитивно схватање слободe “као превазилажења колективног над личним, долази до брисања бескрајних посебних и личних различитости, до нивелације и спољашње редукције особености на ‘општост’ или ‘просек’, што по себи не може бити ништа друго до један вид ограничавања суштине слободe. Преношење тежишта одговорности за слободу на друштвене услове, објективне чиниоце, државу или друге колективне ентитете, може по себи значити ослобађање људи и човека за личну одговорност, како за своју, тако и за колективну судбину”.⁴⁾

3) М. Матић, *ibidem*, стр. 37.

4) М. Матић, *ibidem*, стр. 39.

Америчка либерална политичка доктрина схвата политички плурализам као отворено борилиште друштвених група и интереса, а у пракси прикривено делују различите моћне групе (лобији, бирократија и друге групе). Зато овај аутор заступа став умерене толеранције у признавању и практиковању плуралитета. Он сматра: “Умерено признавање аутономије великих социјалних група, заједно са таквим плуралистичким организовањем које омогућује прекорачивање затеченог социјалног припадања и удруживања по конкретним економским, културним, и другим интересима, веома је значајна полуга стварања демократског и отвореног плуралистичког друштва”.⁵⁾

Међутим, прихватање како позитивног, тако и негативног принципа слободе који се примењују у случају економских и социјалних права, не само да у пракси могу бити злоупотребљени у сврху задовољења интереса уже групе, или изманипулисани. Слободе које је прокламовао класични либерализам, пре свега су политичке слободе, које имају и своју економску страну. Али модерне економске слободе, социјалне слободе и права из рада и по основу рада, имају своју економску страну, односно цену која оптерећује широке слојеве становништва – предузетнике, запослене, али и државу, или обухвата истовремено све ове субјекте. Зато је у пракси однос либералне и социјалне државе променљив, а оно што се у нашој најновијој правној и политичкој теорији означава под појмом “правна држава”, заправо је минимум функција либералне државе, док поједине социјалне мере које се усвајају под притиском унутрашњих друштвених сукоба, или спољним захтевима од стране Европске Уније, никако не задовољавају критеријуме појма социјалне државе. У циљу гаранције минималних слобода и права грађана, власт успоставља своје функције, за које још нема гаранције стабилности, подела власти и независност правосуђа се често доводи у питање од стране извршне власти, док је остваривање права и интереса грађанина као појединца често изложено волунтаризму и арбитрерности.

2. РАЗВОЈ И КРИЗА СОЦИЈАЛНЕ ДРЖАВЕ

Државни протекционизам настао у тржишним привредама после Другог светског рата имао је два основна узрока. *Први*, је необходност покретања привреде из стања разорености и рецесије,

5) Оп. cit. стр., 74.

због чега су организовани велики јавни радови. Као почетак обнављања великог броја привредних делатности и запошљавања радне снаге. *Други*, разлог је цивилизацијско сазревање капитализма као универзалног система, који више није нужно био заснован на примитивној експлоатацији људске радне снаге. *Трећи* битан фактор је постојање блока источноевропских земаља са једнопартијским комунистичким системом, специфичним облицима социјалне функције државе и идеологијом која је била блиска и имала бројне присталице и у земљама грађанске демократије. Сви ови чиниоци утицали су на постепено стварање новог законодавства и праксе, признавање права запосленима, побољшања старања и здравствене заштите члановима њихових породица, као и све ширем кругу грађана. Притисак широких кругова грађана на повећање њихових социјалних права захтевао је веома висока издвајања из државних буџета, што је био један од основних узрока кризе и теоријског преиспитивања социјалне државе и њене утемељености у европској пракси, крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година. Други битан фактор је опадање ефикасности привреда, као последица нафтног шока и кризе која је започела 1973. године. За конституисање социјалне државе неопходно је успостављање неколико битних и специфичних услова: 1) мир унутар друштва, са социјалним консензусом; 2) привредни раст и развој, одсуство финансијске и индустријске кризе; 3) социјални мир, уз трипартитну сарадњу три партнера и превазилажење најгрубљих видова експлоатације. Уз релативно једноставно формулисање услова за настанак социјалне државе, неопходно је истаћи настанак и стални развој правне и друштвене свести о помоћи свим члановима друштва, посебно онима који нису способни за рад. То су висока цивилизацијска достигнућа, која су настала у условима технолошки високоразвијеног капитализма, у условима мира и друштвене стабилности, који су омогућили друштвени консензус о постизању оваквих циљева.

С друге стране, висока стопа опорезивања најбогатијих слојева друштва довела је до бекства капитала у друге државе, избегавања плаћања пореза (пореска евазија) и смањивања улагања и инвестирања у развој класичних индустријских грана, у којима традиционално ради највећи број запослених. Развој нових технологија током осамдесетих година отворио је потпуно ново питање

у целокупној људској историји: шта је процес рада у којем не постоји живи људски рад?

Све већи захтеви широких слојева становништва у погледу захватања из буџета, а по основу социјалних права, довели су током осамдесетих година 20. века до преиспитавања овог модела, и враћања либералним вредностима слободе предузетништва, што се и временски поклопило са кризом социјализма у системском смислу, како његове економије, тако друштва и идејних постулата на којима се систем заснива. Међутим, утицај једног објективног фактора такође је допринео прерасподели односа снага у најбогатијим привредама, а то је поменути почетак нафтне кризе. Социјална држава била је заснована на једнакости шанси широких слојева становништва како у праву на школовање, приступ лечењу и здравственим услугама, могла је да опстане захваљујући сталном расту и развоју, примени науке и високом степену запослености домаће и стране радне снаге. Међутим, у другачијем систему, социјална права била су остваривана у југословенском самоуправном социјализму, и разбијање те државе, осиромашење становништва било је у функцији уништавања модела социјално солидарног друштва заснованог на идеји социјалне правде.

Примена неолибералне економске политике на бивше социјалистичке земље показала је да мултинационални капитал брзо улази у њихове привреде, да улази у државне и политичке институције и диктира облик и темпо развоја друштва.

Глобално ширење неолиберализма добија не само економске и технолошке размере, већ путем медија проширује поље свог деловања на систем вредности, у првом реду на принцип солидарности као вредносни темељ сваког облика узајамности, добровољног удруживања грађана, од различитих облика удруживања на нивоу локалне заједнице, до националних и међународних синдикалних организација. Парадоксално, уместо рестаурације вредности грађанског друштва, глобализација нуди симулакрум вредности, у чијем је центру појединач-потрошач. Из свих изнетих разлика у вредносном, организационом, оперативном смислу, није могуће извршити неку врсту консензуса, и зато су вредносна опредељења међу грађанима Србије, укључујући велику групу радно способних (запослених и незапослених) тако оштро подељена. Прва фаза транзиције отворила је могућност, да коришћењем домаћих људских ресурса (памет и знање), буде формулисана таква стра-

тегија развоја, која неће поновити грешке и губитке претходних транзиционих земаља, а посебно уважавајући претходну деценију. Та шанса није искоришћена, упркос напорима бројних стручњака и интелектуалаца да само најширим ангажовањем и повезаним деловањем знања из различитих области, цена транзиције може да буде релативно подношљива, не само области, цена транзиције може да буде релативно подношљива, не само исказана у свом материјалном виду, већ развојном, цивилизацијском.

Друштва светске периферије у протеклих двадесет година бележе пад бруто друштвеног производа депопулацију и старење становништва, економску емиграцију младих људи. Све ове појаве карактеришу и друштва Западног Балкана, укључујући и Србију.

У глобализованом свету без нових идеја и визија који доносе разрешење проблема, све је видљивија тежња различитих центара моћи да делују дезинтегративно ка свим интегративним идејама које су биле конститутивни фактор настанка правне и грађанске државе, друштвеног националног и класног идентитета, па и ужегрупног (нпр. стручног) идентитета. Ову дезинтегришућу активност разматрали су, са различитих теоријских позиција, И. Волерстејн, С. Хантингтон. Овај потоњи заправо оправдава деградацију демократије, која мора да буде предмет деловања ограничених друштвених елита, док се широке масе искључују из ње. Зато Милан Матић сматра да се “либерализам(се) до краја историјски потврђује као идеологија доминације најбогатијих и најмоћнијих, повлашћених земаља и слојева друштва, који демократска начела уважавају у границама очувања унутрашње социјалне равнотеже, али спољашњу експанзију и утилитарну стратегију појачава до максимума. У том смислу се савремени либерализам јавља и као својеврсни антипод демократије, или као наметнути општи оквир у коме се могу толерисати поједини елементи демократије и демократских опција”.⁶⁾

Овакво друштвено прегруписивање и прерасподела моћи на глобалном плану проузроковали су регресивне процесе у свету: пораст неједнакости унутар друштва и између њих, ограничавања партиципације грађана у демократским процесима, продубљивање етничких и верских сукоба.

Сви ови процеси транспарентно се јављају у свету рада, кроз погоршање положаја генерално свих запослених увођењем угово-

6) Упореди, М. Матић, *op. cit.*, стр. 95.

ра о раду на одређено време као доминантног облика радног односа; невиђеном дискриминацијом жена, припадника етничких група, страних радника, пребацивањем фабрика и прљаве индустрије у земље светске периферије. Тврђи се општи “социјални дампинг”, обезвређивање свих запослених, без обзира на сложеност посла који обављају, стручну спрему, радно искуство и вештине којима располажу. Обезбеђују се рад и друштвени статус запослених, а поменути термин потиче од познатог француског социолога Пјера Бурдијеа. Напротив, поново се уводе начела монетаризма, која су услед наступања светске економске кризе 2008. године допуњена протекционистичким мерама у САД, Канади, Европској Унији.

Целокупни идејно-политички и економски свет глобализације почиње да подлеже преиспитивању, отпору унутар самих земаља Европске Уније, у којима идеје социјалне правде није потпуно нестале из свести људи и организација. Талас штрајкова у Грчкој траје од децембра 2008. године, у Француској су синдикати заједно са невладиним организацијама најавили у марту двестотине (200) колона протеста широм земље – против отпуштања, суспензије колективних уговора. Поново се преиспитује теоријско наслеђе социјалистичких мислилаца, укључујући К. Маркса, како од стране социјалдемократских странака, тако и од стране представника неолибералне мисли, који настоје да нађу разрешење постојеће дубоке кризе капитализма.

У сталном преплитању транзиционих и глобалних проблема, питање социјалних мера и улоге државе у решавању економских проблема у Србији је посебно сложено питање. Сиромаштво и висока стопа незапослености изузетно су сузили простор деловања три социјална партнера у правцу правичне прерасподеле друштвеног терета транзиције. Чак и методи који су добро познати економистима као историјски пример изласка из рецесије, дуго година у нашој средини нису били прихваћени.⁷⁾

Са постојећим глобалним окружењем и недовршеном транзицијом, чији је резултат један облик капитализма првобитне акумулације, без институционалног ограничавања и контроле, настају отпори, организациони и од стране мислећих људи, у Србији која

7) Већ 2001. године непосредно по ступању на снагу Закона о приватизацији, предложила сам тадашњем руководству Социјалдемократске уније (СДУ) и Уједињених гранских синдиката “Независност”, као програмским представницима света рада, да се организују јавни радови, али је предлог одбијен “као неозбиљан, јер то кошта”. Социјална цена транзиције у међувремену је вишеструко порасла.

је озбиљно осиромашена. Темељна примедба коју упућује оваквом систему социолог Зоран Видојевић је “да се демократија опет заобилази, само под другим предзнаком”.⁸⁾ Видојевић је устврдио да социјална држава, са одговорном владом, не може да се конституише у условима “газдашког” капитализма, у коме је запошљавање схваћено као социјална награда, а запослени имају статус робља. Он запажа да готово не постоји могућност синдикалног и струковног организовања радника код приватних послодаваца у Србији. Видојевић истиче да постоји огромна цивилизацијска разлика између западноевропског и јапанског капитализма, у односу на сада остварени капитализам у Србији, који карактерише као суров. По њему, концентрација капитала већ је довела до поделе власти између власника крупног капитала и политичких елита. Зато је, сматра овај аутор, реално очекивати да политичке елите доносе само парцијалне и повремене мере, “Ради предупређивања могућег социјалног пожара, предлога, обећања и потеза који имају анестезирајуће дејство, након кога наилази још оштрије али у постојећим околностима, немоћно освешћење и дубље незадовољство”.⁹⁾

Незадовољство широких слојева становништва није упућено против приватизације као такве, већ недостатак контролних механизма и ограничења овог процеса. Штавише, на основу низа показатеља, које З. Видојевић износи у својој књизи Демократија на заласку – ауторитарно-тоталитарна власт, аутор доказује да политичка демократија може да коегзистира са економским тоталитаризмом. Видојевић као решење предлаже увођење својинског плурализма, сматрајући да је друштвено нецелисходно приватизовати све ресурсе и привредне субјекте. Његов закључак је да су повезаност економског монизма и неразвијеног политичког плурализма довели до тешке опште ситуације у српском друштву, што може даље да проузрокује неконтролисане провале социјалног гнева.

Ове прогнозе социолога Зорана Видојевића објављене су пре него што је, путем јавних медија, објављен захтев Министарства економије Владе Републике Србије да судови суспендују све радне спорове који су у току у Републици Србији. Овако груб насртај на судство као независну грану власти, а посебно и насртај на права запослених као људска права, могућ је и због слабости синдиката, њихове уситњености и унутрашњих сукоба о концепцијским и ор-

8) Лични став, “Може ли Србија постати социјална држава” Зоран Видојевић, Данас, 7-8.3.2009. стр. VI-VII.

9) Op. cit. стр. VII.

ганизационим питањима. Ова одлука поменутог министарства је у супротности са међународним конвенцијама МОР, уставном начелу једнакости грађана пред законом, као и чл. 195. Закона о раду.

Грубо и примитивно доказивање снаге капитала довело је до суспензије цивилизацијских тековина, као што су правна и друштвена свест. Владавина права доведена је у питање, а владање страхом потврђено као метод капитализма на његовом садашњем ступању у Србији.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Постоје назнаке обнављања кртичке свести о развоју и потреби примене принципа солидарности у Србији. Напори синдиката да се отворе продавнице са јевтиним животним намерницама су преузимање европских искустава која се већ увелико примењују. Међутим, несаслаганост између теоријских увида и предлога домаћих теоретичара и реалности у којој се налази српско друштво, заправо су доказ снаге монопола, не само монопола капитала, већ монопола мишљења, у коме се простор за критичко мишљење све више сужава. Идеја социјалне државе, као што је навео један од аутора, је тековина дугог цивилизацијског развоја, а постојећи објективни услови у Србији и људски ресурси нису досегли тај цивилизацијски степен. Утолико се, реално, може говорити о појединим стратегијама и социјалним мерама усмереним ка најугроженијим друштвеним групама.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Матић, Милан, Либерализам, популизам и демократија, Београд, ИПС, 2005, Библиотека Политикон, књига 2.
- Голубовић, Загорка, Куда иде постоктобарска Србија (2000-2005), Београд, Службени гласник, 2006, Едиција “Став”, књига 5, стр. 210.

Чланци

- Видојевић, Зоран, “Може ли Србија постати социјална држава?”, Данас, 7-8.2009. стр. 6-7 (Рубрика Лични став, дијалог).

Dubravka Stajic

**SOCIAL AND POLITICAL ASSUMPTIONS OF
THE SOCIAL STATE POSSIBILITIES AND LIMITATIONS
IN THE PROCESS OF TRANSITION**

Summary

The process of transition in Serbia is near it's end. It caused huge problems, the main among them are big unemployment and growing of the poor citizens. In the same time, the global economic crisis opened and reactualized the idea of the social state. In the article above are cited some of the eminent serbian authors, who discuss the possibility of the social state in Serbia today.

Key word: social state, tranzition, neoliberalism, world economic crisis, democracy, economic totalitarism, market economy, weak trade-unions.